

Nechutová, Jana

K literární morfologii husitské polemiky : Štěpán z Dolan, Diabolus volatilis

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1984, vol. 33, iss. E29, pp. [209]-218

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108954>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JANA NECHUTOVÁ

K LITERÁRNÍ MORFOLOGII HUSITSKÉ POLEMIKY

Štěpán z Dolan, *Dialogus volatilis*

Literatura husitské doby bývá zkoumána mnohem častěji po stránce obsahové než formální. Vládne vžitá představa, že zejména ta část projevů husitského období, která se věnuje věroučným otázkám, není literárně-morfologicky vzato zajímavá, a husitský traktát jako by vlastně ani nepatřil do oblasti umělecké literatury. Josef Hrabák ve svých úvahách o žánrech v husitské literatuře¹ přiznává oprávněnost zdání, jako by husité zjednodušili a ztrivializovali tradiční literární formy, i když ukazuje, že zjednodušení tradiční formy nemusí být krokem nazpět v literárním vývoji. (K Hrabákovým postřehům v citované stati se vrátím v závěru této studie.) Také Slovník literární teorie² říká, že „nové úkoly kladené na literaturu působily na zjednodušení výrazových prostředků“.

Jsou to nepochybně správná konstatování, bývají však často neoprávněně generalizována a bývají z nich vyvozovány nepatřičné závěry co do vztahu literární historie k husitské literatuře. Konfrontujme je nyní s polemickým traktátem kartuziánského převora Štěpána z Dolan u Olomouce „*Dialogus volatilis*“. Text byl dokončen v září roku 1414 a polemizuje s Husem: reaguje na dva jeho texty (list dolanským kartuziánům a traktát *De sex erroribus* v nápisné podobě v Betlémské kapli) a na fakt odvolání ke Kristu. Připomeňme, že *Dialogus volatilis* je třetím ze Štěpánových polemik s proticírkevní opozicí, jež vznikly v tomto pořadí: *Medulla tritici seu Antiviklef*, *Antihus*, *Dialogus volatilis* a *Liber epistolaris ad Husitas*. Po obsahové stránce jsem traktát rozebrala v článku „*Dialogus volatilis* Štěpána z Dolan“ v *Listech filologických* 1983, v němž jsem poukázala na myšlenkovou povrchnost této polemiky a naznačila, že síla textu je spíše v jeho dikci. — Ježto před sebou máme dílo dogmatického, morálního a vůbec teologického obsahu ve formě (předběžně řečeno) polemického traktátu, očekávali bychom spíše odborný výklad

1 O zanikání a vzniku žánrů v literatuře doby husitské, přetištěno v souboru *Jedenáct století* (původně in: *Ze starší české literatury*, Praha 1982, str. 115—116.

2 Praha 1978, red. *Štěpán Vlašín*, s. v. *Husitská literatura*.

s nedostatkem zřetele k uměleckému zpracování. Není tomu tak, jak uvidíme, podrobíme-li rozboru styl Dialogu,³ zejména užití figur a tropů.⁴

FIGURY

Štěpánův styl je charakteristický mimořádně hojným užitím řečnických a básnických figur, především těch, jež patřily mezi prostředky tzv. amplifikace, hlavního požadavku antických i středověkých stylistických předpisů.

I. Figury, vzniklé hromaděním významů

Štěpán z Dolan z nich používá nejčastěji frequentatio (accumulatio), paronomasii, klimax a antiklimax, dále diaforu a kalambúr (paronomasii a figuru etymologickou čítá Hrabák k figurám, vzniklým hromaděním hlásek, u Štěpána jsou však tyto útvary závislé vždy především na významu).

1 *Frequentatio (accumulatio)*:

ecclesiae incolume, verum, et stabile fundamentum (451); ne ex hoc deroges et detrahas (455); scientes et valentes (457); defensor et advocatus (458); repudias et repellis (458); vita mea, bona et honesta conversatione referta, et plena orationibus, vigiliis, jejuniis, victu et amictu parco et sobrio (461); quem scripsit et fecit (462); amputatus et exclusus (467); maturitas et discretio (464); induratus, inobediens, rebellis, gravissime contumax (467); evertere et extinguere (479); adjecit et dixit (484); de viro justo et innoxio (486); rebellione et resistentia crassa (498).

2 *Paronomasie* (anominace, polyptoton a figura etymologica — spojují v jeden odstavec, neboť mezi těmito figurami nelze ve Štěpánově stylu přesně lišit:⁵

pro bona voluntate ... hominibus bonae voluntatis (436); Arii dementia dementior (437); reficit ... nec deficit, sed nostris defectibus subvenit, et proficit (438); dure et durius disputant et durissime verbis contendunt (445, s klimaxem); revolvendam involvere (446); iam indutus, induaris (457); deformat-informat (457); excusatio-accusatio (466); non deordinatio, sed ordinata ratio (468); ... agnosce, ut Deus ignoscat. Cito revoca revo-

3 Používám jediného tiskem vydaného textu Dialogu; v ediční úpravě *Leopolda Wydemanna* tištěno in: *B. Pez, Thesaurus anecdotorum novissimorum IV/2, Štýrský Hradec 1723, col. 432—502*. Přidržuji se i grafiky tohoto raně novověkého tisku a cituji podle jeho sloupců (col.).

4 Používám dnes běžného dělení na figury a tropy a zříkám se antické a středověké distinkce ornatus facilis — orantus difficilis. Přidržuji se vůbec moderního úzu podle schématu *Josefa Hrabáka, Poetika*², 1977, str. 138—156. Toto schéma v nutných případech přizpůsobuji látce starší literatury a poukazují na odlišná pojetí ve středověkých teoriích.

5 Přesně mezi nimi ostatně nerozlišují teoretikové vůbec, viz nejednotnou klasifikaci i odlišné charakteristiky např. v citované Hrabákově Poetice a na druhé straně ve Slovníku literární teorie; různou interpretaci dovolují i středověké poetiky.

canda, . . . serva custodienda et tene servanda (474); perdurans perdurasti (485); neglexisti legere (487); bene Gregorium allegasti, sed allegatum intelligere bene neglexisti (493); pugnans pugnas et pugnasti (501); expugna impugnantes te (502).

3 *Klimax, antiklimax:*

stabilter et inviolabiliter (453); discidia et pacis turbatio (456); nihil . . . utilius . . ., honestius . . ., sublimius (457); ligat incognitos, reconciliat separatos, latinis etiam sciolis barbaros . . . foederare (457); arenosum, immo . . . luteum . . . fundamentum (467); praevaricator, immo et percussor (472); (excommunicatio) nulla est, nec timenda, et ideo non tenenda (484, s diaforou); sonet et perstrepat (495);

(*antiklimax*)

protervus et falsus discipulus (463); protervam et iniquam accusationem (482); non ad mortem, non in scandalum, non in . . . periculum, non in detrimentum (484, s anaforou); in hac enim rebellione et inoboedientia tua (485); si in his humilitatem, si patientiam, si vel reverentiam . . . feceris, vel saltem dixeris vel scripseris (501, s anaforou).

4 *Diafora* (není uváděna v moderních poetikách, lze ji však⁶ lišit od paronomasie, popř. od anomínace, v tom smyslu, že diafora spojuje slova pouze podobně znějící nebo s podobným významem, ale bez gramatické příbuznosti):

vitio et convitio (434, jedná se však spíše o paronomasii nebo fig. etym., neboť autor si bezpochyby nebyl vědom různých základů slov vitium a convicium); lapides vel lateres (435); stabilis . . . labilis (455, s antithetem); tuae excusationis, vel forte evasionis . . . Nonne excusatio tua rudis et servilis evasio est? (465); et tu contemnis, immo condemnas (466, s klimaxem); discretionem pariter et ratione (472); acuto et astuto (476); non appelas, sed blasphemias (492, s antithetem).

5 *Kalambúr* (slovní hříčky, jež moderní teorie označují jako kalambúr, řadí antická a středověká poetika k diafoře):

structores . . . scrutatores . . . turbatores (435); non doctor, sed coctor . . . coelestis ductor (439); non doctorem, sed coctorem et . . . dictatorem (447); nescio si praedicator vel forte potius verbi Dei praevaricator dici et esse merearis (463, 472⁷); non aedificationem doces, sed . . . nocēs (471, s antithetem a homoioteleutem); non est doctoris, sed neglectoris (479, s antithetem); describere, vel immo et potius destruere (486, s antithetem); non solum mirabile, sed etiam miserabile (488, s klimaxem); nequaquam beatitudinis participium, sed magnae confusionis praecipitium (502, s antithetem a homoioteleutem).

⁶ Leonid Arbusow, *Colores rhetorici*², Göttingen 1963, str. 43.

⁷ Srv. Stěpán Pálec, Antihus, ed. Jan Sedlák, Sběrka příloh Hlídky 1912–1913, str. 128.

II. Figury, vzniklé hromaděním výrazů

1 *Anafora*:

tolle hanc petram..., tolle hoc fundamentum..., tolle oboedientiae bonum (452); nunquid commortuus est in te sermo Dominicus, ... nunquid legisti...? (465); dic ergo clarius, dic rectius (468); tuae mendicitati, tuae paupertati et tuae nuditati (475, s paralelismem); cuncta ... verba tua ... et cuncta tua gesta (501).

2 *Epifora*:

cur ... excitas, et praesumptuose excitas (460, s klimaxem); non ergo appellas, sed..., dum ... ad Christum appellas (492).

3 *Epizeuxis*:

absit, absit, ut damneris (464).

III. Figury, vzniklé hromaděním struktur

1 *Antitheton*:

je u Štěpána z Dolan velmi častou figurou, příklady však uvedu až u kombinací, neboť antitheton je v našem textu v naprosté většině případů spojeno s paronomasií, s diaforou, s kalambúrem, s apostrofou nebo s exklamací a s homoioteleutem. Příklad samostatného antitheta — male garriens bene tacuisse maluisses (459).

2 *Paralelismus*:

stejně jako předchozí figura je dosti častý, ale většinou v kombinaci s jinými ozdobami.⁸ teipsum totum languidum sanas, immo et te mortuum resuscitas (476, s klimaxem, metaforou, homoioteleutem); humiliter et patienter suscepisti et sustinuisti (500).

IV. Syntaktické figury

Hyperbaton:

de aedificato per eum monasterio (462); te de ecclesia non ejiciet fidelium (470).

V. Rečnické figury

1 *Rečnická otázka*:

vyskytuje se z tohoto druhu figur nejhojněji. Příklady pomijím, neboť se jedná o běžnou ozdobu, s níž se v polemikách často setkáváme,⁹ a která tedy ve Štěpánově stylu nepřekvapuje, ani nepřispívá k jeho charakteristice.

⁸ Srv. Slovník literární teorie, s. v. Paralelismus.

⁹ Slovník literární teorie, s. v. Polemika.

2 *Apostrofa:*

platí o ní totéž, co o řečnické otázce. Charakter apostrofy je zde ovšem zproblematizován tím, že Dialog je tvořen přímou řečí a proto zvolání typu „O tu vile, sed inter muscas grande volatile!“ (459) nebo „O auca!“ (460, 462) jsou spíše oslovením osoby, přítomněné fikcí dialogu.

3 *Exklamace:*

jakožto častý výrazový prostředek publicistického, zvláště polemického stylu, patří do Štěpánova traktátu zcela logicky.

o quanta tibi cura est tuam superbiam defendere... (494); o quantum debes erubescere (495); Ah, si attendisses... (495); Manhu! Quid est hoc? Quae est haec contemptibilis curiositas? (496); O Luciferina subergia! (496)

TROPY

Tyto stylistické doby, patřící podle starověké a středověké teorie k tzv. ornatus difficilis, dělím ve shodě s Hrabákem pouze na dva oddíly, metaforu (k níž vztahuji personifikaci) a metonymii (jíž podrazuji synekdochu, antonomasii a ironii).

I. Metafora

Rozbujelá metaforika Dialogu je důsledkem samotného námětu spisku a jeho stavby: máme před sebou dialog mezi okřídlenci husou a vrabcem, tedy alegorii, jež bývá charakterizována jako rozvitá metafora.¹⁰ Štěpán sám vystupuje v postavě vrabce (*Passer*), jeho protivník Hus jakožto husa (*Auca*). Odtud alegorické pasáže col. 454, 456, 457, 459—462, 467, 473, 475, 476. Metafory, jež jsou součástí této alegorie, zde dále pomímám, a podávám z velké hojnosti metafor tohoto textu několik jiných příkladů: *corvus ille infernalis crocitat* (444, o Viklefovi); *ab unius ecclesiae verae matris uberibus* (459); *hanc (scripturam) enim in caput anguli* (metaforické přirovnání) *posuisti vitiosi tui exercitus, ut acrius instaurares belli tui aciem vitiosum...* *Magnis et plurimis munitus cornibus, cum tuo sic enumerato exercitu...* (470); *timeo enim te gravi adeo acediae somno decumbere, ut non tam parvulo passeris sibilo, vix et choris et organo, adhuc autem et tubis ductilibus, valeas excitari* (476, s antithetem a klimaxem); *quoniam humilitati est promontorium, quia periculi tui exitiabile cauterium* (484); *nonne ergo Acephalum est tibi nomen, et proximus es praecipitio sicut equus sine freno?* (490, s metaforickým přirovnáním);

¹⁰ Slovník literární teorie, s. v. Alegorie. Poučný výklad o středověké alegorii, o jejich významových vrstvách a výrazových prostředcích, jež by bylo třeba aplikovat na texty našeho typu, představuje první část monografie *Ladislava Cejpa*, *Metody středověké alegorie a Langlandův Petr Oráč*, AUPO, Praha 1961. — Ke složitě problematice metaforý vůbec viz nejnověji *Jiří Pavelka*, *Anatomie metaforý*, Praha 1982; kniha přináší zasvěcený a pronikavý rozbor stavby a funkce metaforý na novověkém materiálu, metaforika středověké literatury byla systematictější zpracována pouze v publikaci *E. R. Curtia* *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1948, ⁹Leiden 1978.

liceat repetere verba tua ordine praepostero, ut propterea caudam sermonis tui non incongrue capiti reflectamus (498);¹¹ ideoque non beatitudinis coronam, sed . . . conscientiae ranam . . . consequi meruisti (500, metafora je narážkou na biblické místo — Ps. 104,30 — a je rozvedena jeho exegezi); ad instruendam bellorum aciem, ut loricatos elephantos, instruis (501, s metaforickým přirovnáním a s paronomasií).

(*Personifikace:*)

dicam igitur iterum, o praesumptio nequissima, quomodo huc venisti? (488) Metaforám se počtem zdaleka nerovnají metaforická přirovnání. Kromě tří uvedených případů (u metafor) nacházím v celém Dialogu již jen pět dalších.

II. Metonymie

Z jejích odrůd nacházím jediný případ ironie v závěru textu (502, 503) a dvě antonomasie: piscator (480, pro apoštola Petra) a supernorum secretarius et coelestis scholae discipulus (477, pro ap. Pavla). To však není pro literární formu Dialogu důležité, je to běžný typ teologicko-traktátové antonomasie (jako např. Vas electionis, Doctor gentium, Philosophus apod.).

KOMBINACE FIGUR A TROPŮ

Upozornila jsem již, že Štěpán často mezi sebou různé ozdoby kombinuje. Několik takových kombinovaných útvarů je uvedeno výše v jednotlivých výčtech. Téměř výlučně v kombinacích se vyskytují, jak bylo podotknuto, antitheton a paralelismus. Initium et caput omnis peccati (462, frequentatio s metaforou); quanta dissensio, quanta concertatio et ecclesiasticae pacis . . . turbatio (501, frequentatio s anaforou); quibus involvisti plurimos et involvis hactenus (450, paronomasie s metaforou); ubi rationis est examen? ubi discretionis moderamen? (474, diafora s paralelismem, anaforou, řečnickou otázkou, homoioteleutem); sine rationali causa, immo irrationabiliter, contumaciter, et contemptibiliter (460, klimax s paronomasií); loqueris, sed potius mussitas (487, antitheton s metaforou); ad utilitatem, non ad subtilitatem, sed ad temporalis magisterii sublimitatem (460 — antitheton s diaforou); partim melle, amplius autem . . . felle (473, antitheton s kalambúrem).

* * *

Ze Štěpánových stylistických prostředků je třeba dále probrat homoioteleuton a kursus.

1 Homoioteleuton:

jeho oba typy, similiter cadens (zvuková shoda, vlastně rým, doprovázený shodou jmenného pádu, homoiptoton) i similiter desinens (zvuková

¹¹ O tomto druhu metafory viz v citované knize *Curtiově*, Bern 1948, str. 144.

shoda bez shody jmenného pádu) se u Štěpána objevují velmi často, zejména jako doprovod paronomasie, klimaxu, antitheta nebo paralelismu; uvedla jsem tedy řadu případů homoioteleuta už u těchto figur. Další příklady:

etsi non dat incrementum, ministrat tamen plerumque necessarium adju-
mentum (435); ubi rationis est examen? uni discretionis moderamen?
(474); ecce si audisses, . . . non restitisses . . . , desitisses, . . . voluisses, di-
xisses, . . . intellexisses . . . , aperuisses et audisses (484); doctrinam tuam
magnificas, excommunicationem vilificas (495, s antithetem).

2 *Kursus*:

rozborem větných závěrů dedikační preface a dále první a závěrečné ka-
pitoly Dialogu jsem dospěla k závěru, že výzdoba kursem není u Štěpána
systematická a tudíž ani záměrná. Můžeme mluvit stejně jako u Husa¹²
pouze o náhodném a bezděčném užití kursu. Z asi 57 sledovaných větných
závěrů (uvádím přibližný počet, protože u Wydemannova vydání není
segmentace táž, jaká by byla u případného moderního vydání, z jakého
by bylo třeba vycházet, a navíc mnoho Štěpánových vět končí citátem)
se šestnáctkrát vyskytl *velox*, desetkrát *trispondaicus*, čtyřikrát *tardus*
a třikrát *planus*, tj. celkem třiatřicet případů rytmizovaného větného zá-
věru. Jako residuum Štěpánových návyků ze školské rétoriky se tedy na
konci jeho period prosazují právě oba běžnější soudobé typy kursu, *velox*
a *trispondaicus*.¹³

* * *

Promluvme dále stručně o topice Dialogu a o Štěpánově práci
s citátem.

Autorova znalost stylistického umění a rétorických zásad¹⁴ je zjevná
již v dedikační předmluvě olomouckému biskupovi Janu Želenému, kde
hned ze začátku textu čteme *captatio benevolentiae*: „ . . . novit Dominus,
quia semper in ore et in corde nostro pariter pro vobis dulciter resonat
gratiarum actio et vox laudis . . . “ (433—4); poté se čte zdůvodnění, *causae*
scribendi: „ . . . super tribulationibus ac inauditis pene involutionibus, quas
sancta Romana . . . ecclesia sustinet et patitur a quibusdam wiklefitice
soertis hominibus . . . locuturus quod expedit “ (434). Poté zcela náležitě
následuje *devoční formule*, skládající se jednak z prohlášení o autoritách
(„necesse putavi ad majorum primum et sanctorum patrum sacratae scien-
tia dicta recurrere, ut proprii ingenii paupertati eo cautius succurre-
rem . . . quo insipientiae meae dictamina communirem“, 434) a dále z ob-
vyklé a typické formule o ochotě podřídit se opravnému úsudku církve
(435—6). První kapitola pak, ve shodě s předpisy o tzv. inventio, začíná
narací, v níž se připomínají slova Hieronymovy Historie církevní o Ariově
herezi a Viklef je přirovnáván k Ariovi.

¹² Anežka Vidmanová, *Kursus u Husa*, LF 1965, str. 350—386.

¹³ Podobnou tendenci shledala Vidmanová v citované studii a pro dobu o něco
starší, jmenovitě u kroniky Františka Pražského, Jana Zachová v monografii *Die*
Chronik des Franz von Prag, Praha 1974.

¹⁴ V tomto oddíle se přidržuji citované práce Leonida Arbusowa, str. 91nn.

Nejvýraznější locus communis vlastního výkladu je tvrzení o „*stilus rusticus et humilis*“. Setkáváme se s ním několikrát: např. když se Štěpán odvolává na svého Antiviklefa, říká o něm, že je psán „*stilo rustico et humili*“ (438), a jinde (446) prohlašuje, že „*melius sit et laudabilius rustico sermone catholicae veritatis disciplinam quantumcumque subtilissimis disputationibus dialecticis evolvendam involvere*.“ Jediný topos lze najít v závěru Dialogu — je to opět formule o podřízení se církevní opravě. Jinak text končí několikanásobnou apostrofou Husa, místy přecházející v emfatická zvolání, a používající i ironie, u Štěpána jinak kupodivu vzácné.

Citáty jsou u Štěpána z Dolan dvojí co do způsobu, jak jsou vřazeny do kontextu, a tím i co do své funkce. První typ je biblická, patristická, kanonická nebo vůbec církevní autorita, jíž se dokládají výroky textu, správnost a pravověrnost pisatelových názorů, a naopak se vyvracejí vývody protivníka. Takovéto tzv. autority jsou ve shodě s praxí středověkého traktátu uváděny více či méně úplnou citací. Druhý typ jsou vsuvky, tvořící součást literární výzdoby textu. Jsou to např. přísloví a obecně známé verše: *verumtamen te non exalta, quia saepe cadit domus alta* (481)¹⁵ nebo *Nec te collaudes, nec te culpaveris ipsum* (461 — *Disticha Catonis* II,16), či klasické *Latet anguis in herba* (494, Vergilius, *Bucolica* 3,93). — Podobně fungují biblické narážky: *Apoc*: 3,17 (457), 2. *Cor.* 6,14 (466 — *Quale ergo participium et quae societas tibi cum Christo*), *Ps.* 102,12 (471 — *Quantum ergo distat ortus ab occidente*), *Cant.* 6,12 (474 — *Revertere ergo, revertere, Sunamitis*), *Mt* 8,20 (resp. *Lc* 9,58, 494 — *Ecce in verbis tuis vulpes foveas habent*), *Mt* 5,12 (499 — *modo gaude et exulta*) a mnohé další, často nikoli parafráze nebo narážky, nýbrž pouze doklady autorovy záliby v biblické dikci.

* * *

Z tohoto rozboru vyplývá formální propracovanost Štěpánova textu; vidíme, že traktát, u nějž bychom očekávali suchý teologický výklad, je podán nejen ve vnějším rámci alegorie, ale je i vnitřně hojně vyzdoben podle zásad středověkých teorií poezie a rétoriky. Jeho vnější podoba neodpovídá tedy běžné představě o literárním produktu husitské doby, tím méně traktátu, jež máme dokoce sklon řadit k odborné, nikoli umělecké, literatuře. Lze namítnout jednak, že Štěpán z Dolan není autorem husitským, nýbrž tradičním katolíkem, jednak, že text nevznikl v pravém slova smyslu v husitské epoše, nýbrž na jejím samém počátku, ještě v době Husově, a není tedy pro husitskou literaturu typický. — Co se týče první námítky, domnívám se, že na příslušnosti k husitské nebo protihusitské straně málo záleží, neboť vzdělání a rétorické školení husitských i katolických latinsky píšících autorů bylo stejné; podstatná je zde věroučná materie a polemický zápal. Za důležitější považuji to, že Štěpán se konec konců, jak jsem ukázala v citovaném článku (LF 1983), nezabývá látkou dogmatickou, nýbrž morální, která se s rétorickým de-

¹⁵ *Hans Walther*, *Proverbia sententiaeque medii aevi latina*, 5, Göttingen 1967, p. 271, n. 31117.

korem snáší patrně lépe. Na straně Husových přívrženců nacházíme týž obraz ve spisech Mikuláše z Drážd'an: pokud tento autor probírá věroučné otázky, píše i v polemice celkem suše, bez patosu. hromadí autority a argumentuje scholastickým způsobem; jakmile se však dostane např. ke kritice morálky soudobé církve, stává se jeho sloh emfatickým, plným exklamací, apostrof a řečnických otázek (např. ve spisu *De conclusionibus doctorum in Constantia* nebo v některých partiích eucharistických děl), což je vlastností polemického stylu.¹⁶ Po formální stránce se tedy husitský traktát stává polemikou tam, kde se od věrouky dostává k etice.

Důležitá není ani poměrně raná doba vzniku Dialogu. Připomeňme, že literární hodnota husitských manifestů, které naopak vznikají na vrcholu rozvoje husitství, byla prokázána prací J. Pečírkové a poté A. Molnára.¹⁷

O Dialogu volatilis jsem zde kvůli jednoduchosti dosud většinou mluvila jako o traktátu vzhledem k jeho dogmatické látce. Naznačila jsem však, že autor od věrouky odbočuje k řešení morálních otázek (pýcha a neposlušnost Husa a jeho stoupenců) a už tím vystupuje z původního rámce. Etický akcent posouvá traktát do oblasti polemiky, již jsou vlastní prostředky řečnické výzdoby. — Vezmeme-li dále v úvahu vše, k čemu jsme dospěli formálním rozбором textu, zjišťujeme, že Dialog je ostatně spíše než polemickým traktátem *přechodným útvarem mezi alegorickým sporem a literárním listem*. (Dialog vznikl, jak bylo připomenuto, jako reakce na Husův list dolanským kartuziánům a je v tomto ohledu součástí Husovy korespondence.) Právě těmto dvěma žánrům věnuje mezi jinými pozornost Josef Hrabák v citované studii (viz pozn. 1), když ukazuje, že v této době mizí forma středověkého dramatu a naopak se prohlubuje dramatický spor. Autor zde má na mysli spory typu Hádání Prahy s Kutnou Horou, tedy spory básnické (str. 117), dále však připomíná, když mluví o vznikání nových žánrů str. 125 nn.), literární list, který se nejednou kombinuje s formou sporu. Na základě našeho materiálu můžeme dát tomuto literárnímu historikovi za pravdu i v tom, že se v husitské epistolografii (str. 129) „jevila výrazná tendence, aby forma listu pohlcovala jiné útvary, především traktát“.

Soudy literárních historiků o zjednodušení formy literárního díla v husitském období, citované v prvních dvou odstavcích této studie, mají nepochybně platnost. Jsou však někdy nesprávně chápány jako zdůvodnění tendence, která chce v literárněhistorickém zkoumání nechávat formální aspekt husitského písemnictví stranou. Že se morfologický rozbor husitského literárního díla vyplatí, ukázala snad nejen tato stať, ale již i zmíněné studie o husitských manifestech. Z našeho rozboru vyplynulo jistě aspoň to, že dílo, které v obecnějším povědomí odborníků žije jako čistě teologický traktát, takový charakter ve skutečnosti nemusí mít: že díky vnitřní zaujatosti, s níž husité a jejich protivníci teologickou materií zpracovávali a dávali jí morální význam, dostává dosavadní scholastický,

¹⁶ Slovník literární teorie, s. v. Polemika. Viz též *Josef Hrabák*, Veršované „disputy“ doby husitské, Ze starší české literatury, Praha 1964.

¹⁷ *Jaroslava Pečírková*, Husitské manifesty jako literární díla, AUC, Philosophica et Historica, 1966, 83—93; Husitské manifesty, Praha 1980, red. a přel. *Amedeo Molnár*, zvl. předmluva str. 37—40.

opravdu spíše odborný traktát novou dimenzi, která svým patosem vyžaduje stylovou dekoraci a posunuje tak traktát-polemiku do blízkosti jiných žánrů (list, alegorie, spor), mezi díla umělecké literatury.

ZUR LITERARISCHEN MORPHOLOGIE DER HUSSITISCHEN POLEMIK

Der Artikel befaßt sich mit der literarischen Morphologie der polemischen Schrift des Kartäuserpriors Štěpán von Dolany gegen Hus „Dialogus volatilis inter aucam et passerem“. Durch das Studium formeller Mittel der rhetorischen und poetischen Ausschmückung des Textes, d. h. durch die Analyse von Figuren, Tropen, Reime, des Kursus, der Topik und der Funktion des Zitats kommt die Verfasserin zum Schluß, daß „Dialogus volatilis“ eher als ein polemisches Traktat ein Übergangsgenre zwischen einem allegorischen Streit und einem literarischen Brief darstellt. Sie beweist damit, daß viele Traktate sowie polemische Schriften der Hus- und Hussitenzeit zur schönen Literatur gehören und folglich nicht nur in inhaltlicher, sondern auch in formeller Hinsicht untersucht werden sollen.